

Absztrakt

A tanulmány a mozaikcsaládokban megjelenő családszerkezet- és szerepváltozások témakörével foglalkozik. A középpontban a családok életében bekövetkezett változások állnak, melynek következtében kialakulnak az átrendezett, nem konvencionális, azaz a nem tipikusan nukleáris típusú családok. A változások bemutatása, a családi miliők átalakulása, a megnevezésbeli eltérések 29 interjúj keresztül válnak feltérképezhetővé. Eredményként egyrészt megjelennek a családszerkezeti különbségek, a mozaikcsaládok tipizálásának bemutatása, másrészt az anya/apa és pótapa/pótanya szerepeket körvonalázó válaszok. Összességében pedig a különböző családrészek összecsiszolódásának kérdésköre olvasható, mely mind a szerepeket, mind a családszerkezeti harmóniát érintheti.

Abstract

The study presents the topic of family structure and role changes in patchwork families. The focus is on the changes that have taken place in the lives of families, as a result of which rearranged, unconventional, that is, non-typically nuclear-type families are emerging. The presentation of the changes, the transformation of family milieus, the differences in naming can be mapped out through 29 interviews. As a result, on the one hand, there are differences in family structure, the presentation of the typification of patchwork families, and on the other hand, the answers outlining the roles of mother / father and stepfather / stepmother. Overall, the issue of the grinding of the different parts of the family can be read, which can affect both the roles and the harmony of the family structure.

Bevezetés

E tanulmány¹ a mozaikcsaládokban megjelenő családszerkezet- és szerepváltozások témakörével foglalkozik. A középpontban a családok életében bekövetkezett változások állnak, melynek következtében kialakulnak az átrendezett, nem konvencionális, azaz a nem tipikusan nukleáris típusú családok. A kutatás szempontjából ennek megfelelően mozaikcsaládban él az a személy, aki újraházasodást vagy válást követő élettársi kapcsolat által egy új háztartást alakít ki – mely közeget vérszerinti, közös és mostoha/nevelt gyerekek is színesíthetnek. Vagyis, „mozaikcsaládnak azokat a családokat nevezzük, melyekben egy együtt élő pár (biológiai szülő és pótszülő) közösen nevel legalább egy olyan gyermeket, aki valamelyik fél előző kapcsolatából származik” (Mirnics–Terék 2019:41). Mindezen össze- és szétköltözések mint a család életében bekövetkező események felboríthatják a klasszikus családciklus ívét – ezzel olyan új eseményeket beemelve az életútba, amelyek az új család típus kialakulásával járnak. Ilyen új családszerkezeti fázisként tekinthetünk magukra a mozaik, vagyis az „újjáalakult” családokra (Spéder 2014). Összességében pedig a téma relevanciáját az is adja, hogy a családfejlődés elméletében „(...) *nem tárgyalt események – válás, válás utáni új párkapcsolat alapítása, egyszülős családi helyzet, mozaikcsalád-képződés – tömegesen jellemzik a modern világot, a hazai népességet*” (Spéder 2014:342).

Ennek megfelelően a tanulmány célja a családi miliők átalakulásának vizsgálata, ezen belül a családszerkezeti különbségek, a mozaikcsaládok tipizálási lehetőségei elsősorban az anya/apa és pótapa/pótanya szerepek alapján.

¹ A kutatás a Magyar Tudományos Akadémia Mobilitási Kutatási Centrum Kiválósági Együttműködési Program keretében zajló „Mobilitás és immobilitás a vidéki területeken” című kutatási program során valósult meg, 2020. június – augusztus időszakban, a mozaik- és nevelőszülő családokat érintő kvalitatív, interjúkutatás által.

Mozaikcsaládok a szakirodalomban

A mozaikcsalád – annak meghatározása, értelmezési keretei, jellemzői – koronként és társadalmanként eltérő. A kutatás szempontjából mozaikcsaládban él az a személy, aki újracházasodás vagy válást követő élettársi kapcsolat által egy új háztartást alakít ki. Ennek megfelelően mozaiknak tekinthető az a család, melyet két, párkapcsolatban élő felnőtt és legalább egy gyermek alkot. A klasszikus családdal szemben viszont ebben az esetben az egyik szülő már meglévő szülő-gyermek kapcsolathoz tartozik – így nincs mindkét felnőtt tagnak vérszerinti kapcsolata a gyermekkel vagy gyermekekkel. Emellett létrejöhet két egyszülős család egyesülésével is – ekkor a családban élő gyermekek között sincs vérségi kapcsolat. Így mindent összevetve az újonnan kialakított családban vér szerinti, közös, örökbe fogadott vagy nevelt gyermekek is élhetnek (Vörös–Kovács 2013; Kapitány 2015; Harcsa–Monostori 2020).

A különböző nyelvtérületeket² figyelembe véve sem határozható meg egységes szóhasználat az ilyen típusú család körülírására. Az angolszász területeken például a *reconstituted family* (mint újjáalakult), a *blended family* (mint feltöltött), vagy a *patchwork family* (mint mozaik) és *stepfamily* (mint mostoha család) kifejezések dominálnak. Az elnevezések mögött általában tabu-voltuk erősítése jelenik meg, viszont a legtöbb esetben a „step” előtaggal jelölik a családba való belépést. A kevésbé gyakori második házasság vagy másodlagos család kifejezések nem fejezik ki, hogy az új házassággal vagy válást követő új élettársi kapcsolattal egy új családi egység is kialakult (Krähenbühl et al 2007; Eisingerné 2012; Bogár 2017).

A családszerkezettel foglalkozó hazai és nemzetközi szociológiai vizsgálatok a domináns családformák változásának fő irányaként a pluralizációt emelték ki, vagyis a családszerkezetek differenciálódását. Mindezt alapul véve, amit ma nukleáris családként definiálunk, az csupán a családfejlődés egyik szakaszának tekinthető. Így bizonyos családtípusok egyre nagyobb teret nyernek – mint az egyszülős családok vagy az újracházasodott mozaikcsaládok (Vaskovics

2002; Harcsa 2014; Harcsa–Monostori 2020). Mindezek következtében „*a korábbi időszakhoz képest „átjárhatóbbak” a családformák – erre utal, hogy megnőtt a családformák közötti mobilitás*” (Harcsa 2014:5).

A nukleáris- és mozaikcsalád jellemzőinek összehasonlításához, a két családforma között megmutató eltérések bemutatásához a Visser-szerzőpáros csoportosításából indulok ki (Visser–Visser 1995, idézi Eisingerné 2012). Ilyen különbségként jelenhet meg a család tagjainak kötődésén túl például a szülői funkciók átalakulása. Hiszen a nukleáris családban kizárólag a szülőpár látja el a funkciókat, a mozaikcsaládban viszont az új tag bekapcsolódásán túl a különélő szülő is gyakorolhatja nevelési feladatait. A két csalárendszer között a nyitottságuk esetében is különbségek írhatóak le – ugyanis a nukleáris család alapjaiban egy zárt rendszernek tekinthető, melyben a tagok mind biológiailag, mind jogilag egy csalárendszer tagjainak tekinthetők. Ezzel szemben a mozaikcsaládban nyitottak a családi kötelékek, s így a gyermekek több családrésznek is tagjai lehetnek. Ebből eredeztethetően a jogi viszonyok szintén aszimmetrikusak, hiszen például a féltestvérek jogilag nem rokonok, illetve az újonnan bekapcsolódó felnőtt tagnak sincsenek szülői jogosultságai – szemben a hatáskörileg világosan lehatárolt nukleáris családtípussal. A két családtípusban felmerülő szerepek különbségeire pedig a tanulmány egyik fejezetében külön is kitérek.

Összességében, Krähenbühl és szerzőtársai (2007) alapján öt fő jellemzője határozható meg a mozaikcsaládoknak, melyek magukba foglalják a nukleáris családtípustól való eltéréseiket is. Egyrészt az egyik szülő kizárólag egy adott időtartamban él együtt gyermekével – vagyis a gyermek ingázik a két csalárendszer között. Másrészt szinte minden családtag átélte egy számára fontos személy elvesztését – például a szülők válása által. Harmadrészt egy felnőtt és legalább egy gyermek között már az új kapcsolat előtt is kötődés és kapcsolat alakult ki. Negyedik jellemzője a gyermekek megosztott családközösségbe való tartozása – vagyis egy gyerek nem csak és kizárólag egy család tagja. Végül pedig ötödik sajátosságként a pótszülő nem feltétlenül gyakorolhat szülői jogokat partnerének gyermekével szemben (Krähenbühl et al 2007; Eisingerné 2012).

Ennek megfelelően bármelyik egyesülési formával alakul is ki a mozaikcsalád – vagyis az anya-gyermek vagy az apa-gyermek pároshoz kapcsolódik be az új tag, esetleg ugyancsak a vér szerinti

2 A francia „belle” kifejezés „szép” gesztusként jelöli az új tag új szerepeit – tehát önként vállalt szerepként jelöli a gyermekek gondoskodását. Akárcsak az olasz és spanyol nyelvújításban, melyben egyfajta előtagként jelenik meg ez a vállalt feladathoz kapcsolódó szerep megjelölése. A szláv nyelvben pedig helyettesítő szülőként utalnak az új tagra (Bogár 2017).

gyermekével –, számos alrendszere írható körül. A kapcsolatrendszeren belül például meghatározható a biológiai anya vagy apa, az „új” vagy „pót” szülő, valamint a testvérek és rokonok helyzete és szerepe. Az új család kialakulása szorosan érintheti az eredeti, előző kapcsolathoz fűződő rokonsági szálakat is, továbbá a családon belüli, gyermeki szerepekre szintén kiterjedhet – az újonnan elsajátított értékrendek és attitűdök értelmében. Egy új gyermeki szerepben így *„alkalmazkodniuk kell az új partner(ek)hez (új házastárs, annak gyermekei), továbbá át kell alakítaniuk viszonyukat az elköltözött vér szerinti szülővel, esetleg hozzászokni annak új társához és az ő gyermekeihez”* (Andorka 2006:424). Ez viszont a szülőkhöz fűződő lojalitást is befolyásolhatja – akár az érzelmi megingathatlanságban, akár a szófogadás kérdéskörében.

Az elvált felek pedig egy új családszerkezetet alakítanak ki, új kapcsolati dinamikával, új konfliktusokkal és harmóniákkal, új kapcsolati hálózattal. A mozaikcsaládban található családi szálak ugyanakkor – és épp az új családszerkezetek által is – számos esetben problematikusak lehetnek, hiszen *„a hagyományos rokonsági terminológia segítségével megnevezni sem tudjuk az ilyen családi és rokonsági viszonyokat”* (Peuckert 2008:25 idézi Somlai 2013:161), mivel még *„nem jött létre az új szereprepertoár...”* (Neményi 2011:94 idézi Somlai 2013:161). E tanulmányban ebben az új viszonyrendszerben a családi szerepek újradefiniálását is vizsgálom.

Az új típusú családszerkezet

Magyarországon elsősorban a szakemberek körében vált elterjedt kifejezéssé a mozaikcsalád,³ amely alatt a válást követően kialakított új családokat értik. A család típus ugyanakkor nem új keletű jelenség – hiszen korábban elfogadott, s a társadalom által elvárt jelenségnek számított az egyik szülő halálát követően egy új házastárs csatlakozása az özvegy családjához. A pszichológiai, lélektani és szociológiai kérdéskörei viszont csupán mostanában kerültek előtérbe (Bogár 2017; Eisingerné 2012).

Formáit tekintve számos tipizálás lehetséges – egyesek három, míg mások öt típusú meghatározást alkalmaznak. Manapság többnyire válást követően

3 *„A nemzetközi pszichológiai-szociológiai szakirodalomban patchwork családnak nevezik azt a családformát, amely nem egy szülőpárból és közös gyerekeiből, hanem különböző családrészek összeolvadásából jön létre”* (Eisingerné 2012: 37).

jönnek létre, s leggyakoribb formája a gyermekét egyedül nevelő anya, akihez egy új, gyermektelen férfi társul⁴ (Glaschke 2013; Vörös–Kovács 2013).

Az egyik leggyakoribb, hármas tipizálás értelmében a mozaikcsalád lehet pótapás, pótanyás vagy összetett (Satir 1999; Glaschke 2013; Vörös–Kovács 2013). Mindennek valamelyest kibővített változataként értelmezhető a Krähenbühl és szerzőtársai (2007; Eisingerné 2012) által kialakított ötös tipizálás. Ebben szintén megjelenik a pótapás, pótanyás és összetett típus. A pótapás típust, vagyis azt a családformát, melyben az anyához és gyermekéhez kapcsolódik egy új férfi, Krähenbühl és munkatársai szintén a leggyakoribb típusnak titulálják.⁵ Ebben az esetben az anya szerepe a kulcsfontosságú – tekintve, hogy a férfi a családban, mint pótapa, kezdetben bizonytalan kapcsolatban állhat a nevelt gyermekkel. Ezzel szemben a pótanyás típusban az apa szerepe válik meghatározóvá, az „új” anyának pedig *„a gyermekkel való kapcsolatát és anyai szerepét egy új családi organizmushoz igazítva újra kell definiálnia...”* (Krähenbühl et al 2007:26). A harmadik, összetett családtípus körében – amikor mindkét szülőnek egyidejűleg kell beletanulnia a pótszülői szerepbe is (ebből a szempontból helyzetük szimmetrikus) – problémák forrása lehet az, hogy mindkét egy szülő családot magával hozza a sajátos norma- és értékrendszerét, melyek összecsiszolódást igényelnek. A negyedik típusként megjelenő, a közös gyermekes mozaikcsalád további három alcsoportot is magába foglal. Mivel lehet közös gyerekes mostohaanyás család, vagy közös gyerekes mostohaapás család, esetleg közös gyerekes összetett mozaikcsalád. Ebben a típusban *„a tapasztalatok szerint a közös gyerek gyakran azt a szerepet tölti be, hogy egy egységbe kösse össze a két családrészt. Ezáltal a közös gyerek kulcsszerepet kap, minden ezzel járó teherrel együtt”* (Krähenbühl et al 2007:31). Ötödik típusként pedig a részidős mozaikcsaládok írhatók le, melyben *„a korábbi kapcsolatból származó gyerekek a különélő szülővel és annak új partnerével bizonyos meghatározott időben együtt élnek”* (Krähenbühl et al 2007:32) például a hétvégi

4 *„A mozaikcsaládok többsége, 80 százaléka... az egy szülő családból alakul újjá a pótapa beköltözésével”* (Vörös–Kovács 2013:1221).

5 A Német Ifjúsági Intézet tanulmánya továbbá arra is rámutatott, hogy a mozaikcsaládban élő gyerekek manapság inkább tekintenek családtagként a pótapára, mintsem a vérszerinti, de nem velük együtt élő édesapjukra (Glaschke 2013).

szülőség, kapcsolattartás révén. Ekkor viszont a gyerekek se nem közvetlenül családtagok, se nem vendégek. Komfortérzetüket mindez jelentősen befolyásolhatja – akárcsak a részidős formával együtt járó folyamatos lakhelyváltogatás. E változó konfliktusos helyzetüket pedig az életkoruk is meghatározza – vagyis eltérő életkorú gyermekek különböző reakciókat adhatnak az új családmoddellre (mint az elfogadás vagy az elutasítás különböző fázisai). Ez eltérő gyermeki reagálások viszont minden mozaikcsalád-típusra érvényesek.

Míndeze alapján e családtípust számos ismérv jellemezheti. A Visser-szerzőpáros például a mozaikcsaládot életközösségként definiálja, melyben legalább az egyik felnőtt személy pótszülői szerepkörben van. Vagyis a családot az egyik szülő vér szerinti gyermekeivel és egy új társsal alkotja, aki ugyancsak csatlakozhat a családhoz vér szerinti gyermekével. Sager és munkatársainak leírásai alapján kialakulásához az egyik vagy akár mindkét fél korábbi házassága és válása, vagy esetleg megözvegyülése köthető, és e két személy házassága vagy együttélése által jön létre (Krähenbühl et al 2007; Eisingerné 2012; Bogár 2017). Fischer Eszter pedig a különböző családrészek „összeolvadásaként” írta le az új családtípust (Fischer 2005; Eisingerné 2012).

Szerepek a mozaikcsaládban

Az új családban kialakult szerepek és szerepkörök megnevezései a szakirodalmak alapján ugyancsak eltérőek lehetnek. Gyakori az első család vagy normál család megjelölés az előző családforma megnevezésére, és a pótszülős, részidős anya és részidős apa kifejezés is az új családban. Mindent összevetve az új tagokra a mostoha, a pót- vagy a nevelőszülő kifejezések a legelterjedtebbek⁶ (Bogár 2017). E tanulmányban bemutatott családok így e fogalmi meghatározások szerint is bemutathatóvá válnak.

A megnevezésekben gyakran feltűnik a köztudatban elterjedté vált „mostoha” kifejezés is, amely ugyanakkor negatív asszociációt vonhat maga után – „*olyan kontextusba hozza a jelzõt, melyben valami-féle külsõ hatás rossz érzéseket kelt az emberben*” (Bogár 2017:13). Mindehhez jelentősen hozzájárulnak

6 Ezzel szemben az „ajándékszülő” vagy „ajándéktestvér” kifejezések nem gyakran alkalmazott szinonimák az új tagokra vonatkozóan – hiszen „*nem feltétlenül állja meg a helyét minden helyzetben, akár ellenállást is váltthat ki a gyermekből, mondván õ soha nem kért ilyen ajándékot*” (Bogár 2017: 14).

a negatív sztereotípiák, illetve a kisgyermekkorú mesék is.⁷ Viszont, mivel alapvetően „mostoha”, azaz nem vér szerinti szülők vannak jelen az új családban, így a mostohacsalád kifejezés is magába foglalja a család elsődleges tartalmi ismérveit – a stigmatizáció ellenére (Bogár 2017).

A mostoha mellett a „pót” megnevezés is, annak ellenére, hogy egyre gyakoribb, számost kérdést von maga után. Egyik legfőbb kérdése, hogy ténylegesen pótolja-e vagy pótolnia kell-e a vér szerinti szülőt az új társnak, akkor is, ha nincs jogilag is meghatározott státusza és szerepköre (Bogár 2017). Ugyanis jogi értelemben nem kapott a gyermeknevelésre vonatkozó meghatalmazást – tehát minden, a gyermeket érintő kérdéskörben a vér szerinti szülők az illetékesek (Krähenbühl et al 2007; Visser–Visser 1995, idézi Eisingerné 2012). Számos család életében viszont épp ez okozza a problémát azáltal, hogy a pótszülő szerepe, valamint normarendszere tisztázatlan, helyzete alig elismert, s így a szociális támogatottsága is alacsony (Latta 2013; Mircsics–Terék 2019). Kivételt képeznek ez alól mindazon családok, ahol ez a fajta jog-megosztottság bekövetkezett az új családtípus kialakításakor.

A harmadik leggyakrabban előforduló megnevezést, a „nevelőszülő” meghatározást sok esetben a gyermekvédelemben alkalmazott fogalommal társítják (Satir 1999; Bogár 2017). A tanulmány során a megtévesztés elkerülése érdekében nem használom ezt a kifejezést. Fontos ismérve, hogy a gyermekvédelmi eljárás során a gyermekek a legtöbb esetben egyszerre kezdik el kapcsolataikat kiépíteni a nevelőszülőkkel – mely gondozási viszony bármikor felmondható. Ennek ellenére, szerkezetét figyelembe véve, a mozaikcsalád a nevelőszülős családhoz hasonlít a leginkább, mivel „*minkét típusban van legalább egy felnőtt, aki a gyermekek cseperedésében többnyire nem volt jelen*” (Krähenbühl et al 2007:21).

Összességében, a szerepek a családfejlődési szakaszoknak megfelelően is számos kérdést magukba foglalhatnak – például a gyermekek életkorától függően megjelenő nevelési funkciók témakörét is. Ekkor egyrészt kérdés, hogy az új tag milyen mértékben töltheti be a szülői szerepet nem vér szerinti gyermekeivel szemben, másrészt pedig a vér szerinti szülő hogyan gyakorolhatja szülői tekintélyét az új családi kereteken kívül. Mindezen, megnevezésbeli

7 Korábban is „*egyértelműen pejoratív jelző volt, a szeretetlen, kemény, igazságtalan bánásmódról, átvitt értelemben általában a rossz, a gonosz, a jót gáncsoló általánosítására*” (Krähenbühl et al 2007:16).

eltérések a tanulmány során is feltérképezésre kerülnek – mind a „címkéket”, mind a hozzájuk társított jellemzőket, a családban betöltött szerep- és feladatköröket illetően.

Módszertan

A mozaikcsaládok családszerkezet- és szerepváltozás témakörét kvalitatív, interjú kutatás⁸ keretében kutattuk 2020 nyarán. Kiemelt kérdéskörként kezeltük, hogyan alakult át az életük a mozaikcsaláddá válás következtében – elsősorban hogyan és milyen mértékben változtak meg a családi funkcióik?

A szakirodalmakon túl a kutatás megalapozásához három szakértővel – szociális esetmenedzserrel, családterápiás szakemberrel és gyermekvédelmi gyámmal – készítettünk interjút a célcsoport fókuszú interjúvázlat kialakításához. 40 darab félig strukturált interjút készítettünk mozaik családokban élő személyekkel, 38 nővel és 2 férfivel. 33 mozaikcsaládban és 7 nevelőszülő mozaikcsaládban élő személlyel készült interjú, a 33 főből négyen gyermekként mozaikcsaládban felnövő felnőttek voltak.

A kutatócsoport a mintaválasztáshoz hármaskritériumrendszert állított fel. Az adatbázisba olyan személyek kerülhettek, akik: 1) középosztályi körülmények között élnek, legalább érettségivel rendelkeznek; 2) legalább egy gyermeket nevelnek az újonnan kialakított családban, aki valamelyik fél előző kapcsolatában született vér szerinti gyermek; 3) a mozaikcsaládos pár legalább két éve él együtt. Az időbeli kritérium fontosságát az adta, hogy a meghatározott időszak alatt már megtörtént a felek közötti összecsiszolódás, az új és egyéni szereprepertoár kialakítása, és már elegendő idő telt el ahhoz, hogy visszatekintve be tudjanak számolni a kezdeti nézeteltérésekről, nehézségekről, az előző partnerkapcsolathoz viszonyított változásokról (mind a volt társukat, mind a családjuk helyzetét figyelembe véve).

Az adatbázisba került alanyok (n=40) Csongrád-Csanád, Hajdú-Bihar, Békés, Komárom-Esztergom, Pest és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén élnek.

Minden félig strukturált interjú hat fő dimenzióból állt: az interjúalany személyes bemutatkozása, a

családon belüli szerepek és a családi munkamegosztás jellemzése, a család életkörülményeinek és pénzgazdálkodási, fogyasztási kérdéseinek bemutatása, a családi és családon kívüli kapcsolatok jellemzése, a gyermek(ek) helyzetének, szerepeinek és nevelésének jellemzői, nehézségek és konfliktusok, illetve a szabadidő és időfelhasználás kezelése.

Elemzésem kizárólag a családszerkezettel és a mozaikcsaládok tipizálási lehetőségeivel foglalkozik. Kizárólag a mozaikcsaládban élő szülővel készült interjúkat elemeztem (az állami gondozásban élő gyermekeket nevelő családokról és a négy, gyermekként mozaikcsaládokban nevelkedő interjúalannyal készült interjúkat nem), összesen 29 darab interjút elemeztem. Korcsoporti összetételük szerint a legfiatalabb interjúalany 32 éves, míg a legidősebb személy 64 éves volt. Minimum középfokú iskolai végzettséggel rendelkeznek, de többségük diplomás.

Eredmények

Elemzésemben két fő témakörre térek ki, egyrészt a családszerkezeti különbségekre, az ezekből következtethető tipizálási lehetőségekre, másrészt az anya/apa és pótaapa/pótanya szerepek jellemzőire. Az összecsiszolódás mind a szerepeket, mind a családszerkezeti harmóniát érintheti. Az összeszokás alatt gyakran értik a válaszdók az előző kapcsolatból származó szokásokat, értékeket és szerepeket is, melyeket egyszerre kell fenntartani az érintett gyermekek érdekében, és az új családhoz adaptálni.

„Mindenki hozott valamit magával, mindenki az előzőből vitt magával egy kis csomagot, akár egy életformát, egy megszokott életritmust. Ezeket a mozaikokat újra egymás mellé kell illeszteni, ki kell rakni. Ki kell rakni egy egészsé, hogy tovább tudjon működni. Attól még az illesztéseknél ott marad benne minden a múltból, akár legyen ez egy életérzés, legyen ez egy gyerek benne. Ott mindenkinek, főleg az elején nagyon nagy energia, erőfeszítés és akarás kell bele, hogy összerakódjon” (35 éves nő, pótapás típus).

Ezek a kis mozaikok tehát maguk a gyermekek is lehetnek. Az új háztartásokban nevelkedő gyermekek száma folyamatosan változó – akár a hétvégi szülői feladatköröket, akár a gyermekek életkorából eredeztethető elköltözéseket, akár az új tag által érkezett gyermekeket figyelembe véve. Mindezen hektikus gyermeki alrendszer esetenként tovább bővíthetik a volt társ által érkező se nem nevelt, se nem vér szerinti gyermekek, azaz a kvázi „barát-gyermekek” is.

8 A Magyar Tudományos Akadémia Mobilitási Kutatási Centrum Kiválósági Együttműködési Program keretében zajló „Mobilitás és immobilitás a vidéki terekben” című kutatási program által valósult meg a Debreceni Egyetem Szociológia és Szociálpolitika Tanszékén.

„...hébe-hóba az ex-férjem gyermekei is megjelennek, mert nagyon szeretjük őket. Az ex-férjemet nem annyira, de a gyerekeket igen, úgyhogy ők is eljönnek havonta-kéthavonta egyszer, úgyhogy akkor hét gyerekünk van” (38 éves nő).

Viszont a „barát-gyermekektől” eltekintve is változó a gyermekszám minden megkérdezett családban. Az alanyok körében gyakoriak az olyan gyermekek is, akik már csak egy-egy alkalommal jelennek meg az új háztartásban. Illetve vannak olyan családformák is, melyben közös gyermek ugyan nem született, de az anyai részről (szintén a korábbi válásokból fakadóan) öt gyermek is nevelkedik – vér szerinti kapcsolatként –, míg párja által újabb két gyermek csatlakozott a családhoz. Így fel is merülhet kérdésként, mit tekintünk szűk családnak a mozaikcsaládok esetében – „a szűk család a férjem, meg a hét gyerek?”, kérdezte az érintett interjúalany (38 éves nő). A kérdésre, kik és hogyan is tartoznak a mozaikcsaládokhoz, a következőkben kívánok válaszolni.

Színes mozaikok – a családszerkezetek kontrasztjai

A mozaikcsaládok tipizálása során a korábbiakban ismerttettem a hármas és ötös tipizálást (Satir 1999; Krähenbühl et al 2007; Eisingerné 2012; Vörös–Kovács 2013). Viszont, a válaszadók körében – tekintetbe véve az alanyok által bemutatott válási procedúrák gyermek-elhelyezési gyakorlatát – a gyerekek döntő többségben az édesanyjukkal maradtak. Ezáltal, a mozaikcsaládok kialakulásakor csupán elvétve alakult ki olyan helyzet, melyben az apával érkezne gyermek az új háztartásba. Ennek ellenére számos esetben átfedések voltak a két típusú kategorizálás között is (vagyis, hogy a hármas kategorizálás értelmében a család pótapás, pótanys vagy összetett; illetve az ötös tipizálás kiegészítéséül közös gyermekes vagy részidős mozaikcsalád). Hiszen a család egyszerre lehet például pótapás és részidős család is azáltal, hogy a férfi egy olyan új háztartást hozott létre, melyben társa gyermekkel jelenik meg, saját vér szerinti gyerekei viszont csak mint „hétfégi látogatók” jelennek meg. Így tehát a szerepe egyszerre távoli vér szerinti szülő és napi szinten a nevelt gyermekek életében résztvevő pótapá.

Össességében, a családszerkezetek egyrészt tipizálhatók az anyai és apai pótszerkezetek alapján,

utalva ezzel az új társra és az esetlegesen vele érkező új gyermeki alrendszerre. Másrészt pedig minden mozaikcsalád életében kialakul a kiterjedt családi kapcsolatok hálója is – akár már az új párkapcsolat keletkezésekor –, mely szintén hatással lehet a későbbi, akár közös gyermekes mozaikcsalád rokoni struktúrájára.

Pótanyás és pótapás rendszerek

Tanulmányomban a szakirodalmi tipizálás alapján megkülönböztetem a pótanys és pótapás családokat. A pótanys családszerkezetűnek tekinthető családokban az apa-gyermek páros egészül ki egy új taggal (Satir 1999; Krähenbühl et al 2007; Vörös–Kovács 2013). Ekkor az anyai szerepek kialakulását erőteljesen befolyásolhatja a nevelt gyermek életkora is.

„Hát, azért sosem mostam meg egy gyereknek a fogát, aztán egyik napról a másikra meg kellett. És én nagyon emlékszem rá, hogy a kisebbiknek mostam a fogát, és így nem akartam. Félttem, hogy kárt teszek benne... így annyira más volt az előző életemhez képest... volt is belőle egy kis hiszti, mert mit tudom én, nem volt jó a fogkrém vagy nem tudom én, és úgy megijedtem tőle, hogy akkor én valamit rosszat csináltam, vagy, hogy így tényleg, hogy most fájdalmat okoztam neki, vagy valami, aztán közben meg nem, mert csak így hisztizett egyet. Most már azért megvan az a rutinom. Az elején azért az egy ijesztő dolog volt, hogy hogyan kell gyakorlatilag ellátni két kislányt, két gyereket” (37 éves nő, közös gyerekes-pótanyás).

Az idézett család szerkezetét tekintve a közös gyermekes és a mostohaanyás típusba is besorolható. Viszont, mivel párja gyermekei nem napi szinten jelentik szerves részét a családnak, egyben részidős családnak is tekinthetőek (Krähenbühl et al 2007).

Hasonló kombinált formában él az a válaszadó, akinek a pótanys típusa részidős családformával egészül ki a párja gyermekei révén. Viszont ebben az esetben már felfedezhető a gyermek és a pótanys közötti elhatárolódás.

„Én tudatosan elzárkóztam attól és mind a mai napig, hogy a gyermeknek az én családommal bármiféle kapcsolata legyen. Ez így alakult ki valamilyen oknál fogva. Találkoztam már a családtagjaimmal természetesen, de nincs az, hogy összejárnánk, vagy amikor én hazautazom, akkor ő is jönne velem vagy jönne velünk” (32 éves nő, pótanys/részidős típus).

Ez a fajta izolálás viszont inkább a családi kapcsolatokat, mintsem a kettejük közötti belső viszonyokat érinti – mint ahogyan a beszélgetés folytatásában rá is mutatott a válaszadó:

„Nem mondom azt, hogy ugyan olyan bizalommal fordul hozzám, de ha kérdése van, engem is megkeres. Ez függ az adott kérdéstől, az adott szituációtól” (32 éves nő, pótanys/részidős típus).

Interjúalanyaink körében mindössze egy esetben volt a válaszadó háztartása tisztán pótanysnak tekinthető. Ekkor, a családtípus kialakulásának indoklásául mind a vér szerinti anya és gyermeke, mind a volt házastársak kapcsolatában felmerülő feszültségeket említették mintegy kombinált nehézségi faktorként.

„A gyerekek nem szeretnek odamenni... nem jó a viszonyuk az anyjukkal. A szülők lényegében nem beszélnek egymással” (37 éves nő, pótanys típus).

Az elköteleződést viszont a család felnőtt tagjainak részéről minden esetben mutathatja a gyermek új, közös családba történő integrálása, illetve az erre vonatkozó cselekedetek, megnyilvánulások.

„Anyák napján nekem mond köszönetet, tehát szerettem ezzel mindent elmondtam... Ő róla sajnos az édesanyja lemondott, és ez akkora törés volt... Nekem ez fel se merült mikor összeköltöztünk, hogy úristen ne hozzá már ide egy fiút” (47 éves nő, összetett/közös gyerekes összetett típus).

A pótapás családtípusok körében, akár csak a pótanys kategóriák esetében, hármasként figyelhető meg. A tisztán pótapás típus egy olyan családforma, melyben az anya-gyermek pároshoz érkezett egy új, de még gyermektelen férfi (Satir 1999; Krähenbühl et al 2007; Vörös–Kovács 2013). Mint ahogyan már korábban leírtam, a leggyakoribb helyzet, amikor a gyermekét egyedül nevelő anyához egy új, gyermektelen férfi társul (Krähenbühl et al 2007; Glaschke 2013; Vörös–Kovács 2013). Az ilyen típusú családokon túl több család tekinthető egyszerre részidős családtípussal párosult pótapás típusnak, illetve néhány esetben a mintánkban is azonosítható az ötös tipizálásban szereplő közös gyermekes-mostohaapás típus (Krähenbühl et al 2007).

Az elköltözött, de vér szerinti szülőhöz fűződő lojalitási kérdések, valamint az új társhoz és esetleg az új gyermekekhez való viszonyulási kérdéskörök (Andorka 2006) épp e pótapás típusok számbeli fölényéből eredeztethetően, döntő többségben a

közös gyermeküket kezdetben egyedül, majd az új társsal együttesen nevelő vér szerinti anyák körében jelentek meg. A gyermekfelügyeletet dominánsan birtokló szülő ellenérzéseket, negatív attitűdöket táplálhat az elköltözött, volt házastársal szemben – és esetleg annak új társával szemben is. Az ilyen negatív viszonyulást pedig a gyermekektől is „elvárják”. Ilyen, az anyához fűződő lojalitásról számol be a következő interjúalany, amely a vér szerinti, de már új, mozaikcsaládban élő apával szembeni érzelmekben fejeződik ki:

„...a kisleány nagyon lojális volt az anyukájához, meg mindenkihez, meg a mai napig. Tehát hiába, egy anyuka hiába olyan amilyen, és más, kívülálló szemmel azt mondja, hogy gonosz vagy rosszindulatú, a kisleány ezt még nem fogja fel, és nyilván az anyukáját szereti, mert az anyukája, és hozzá lesz lojális, mert az anyukája azt mondja, hogy ez rossz vagy az rossz, akkor ő is azt fogja mondani, hogy az rossz. Hiába tudja a kis szíve mélyén, hogy az lehet, hogy jó, de neki azt kell mondania, hogy rossz, mert az anyukája úgy gondolja” (44 éves nő, pótapás/részidős típus).

Kifejező példa a biológiai anyához kapcsolódó érzelmi elköteleződésről annak a családnak az esete, amikor az új család közös nyaralásakor a gyermek az édesanyja által elvártak szerint cselekedett, annak ellenére, hogy mindezt önmaga jónak látta-e, vagy sem:

„...Na, hát a gyermek úgy lett elengedve, hogy tele lett verve a feje mindenfélével. Akkor még kicsi volt, nyolc éves, meg hát a gyerekek őszinték, mindent elmondanak, igen. És mentünk strandra és nem volt hajlandó bejönni a vízbe. Ő csak kint ücsörgött. Tehát egy felnőttnek mindig kint kellett vele lenni, hogyha mi a többiekkel be akartunk menni a vízbe és elszólta magát a srác, hogy anyukám azt mondta, hogy akkor se menjek be a vízbe, ha ti azt akarjátok” (44 éves nő, pótapás/részidős típus).

Összességében tehát, attól függetlenül, hogy pótapásként vagy pótanysként, esetleg kombinált formaként határozható meg egy család, a gyermekek, életkoruknak függvényében különböző módon sebezhetőek. Ezt a fajta kiszolgáltatottságot pedig az általuk korábban megszokott család átalakulása tovább bonyolíthatja. Minden esetben kérdés, a választ követően marad-e a gyermek számára biztos pont? Legyen az egy testvér, egy szülő, egy nagyszülő vagy egy távoli rokon.

A kollektív családi struktúrák

A családok belső rendszerén túl – melyben megjelenik a szülő vér szerinti gyermekével és új társával, esetleg annak gyermekével, vagy közös gyermekükkel – a válaszdók kitértek a szélesebb családi kapcsolatokra, s az azokban felmerülő változásokra is. Az átalakulás minősítése viszont családonként eltérő lehet, s függ az alany személyes értékelésétől. Tehát minden esetben emocionális és szubjektív.

Alapvetően a nagyszülői hálózatok döntő fontosságúak a családok életében. Minőségük viszont nem töretlenül pozitív – az új nagyszülők megnyilvánulásai kettős képet mutatnak. Egyrészt fogadják szeretettel az új családtagokat, s így, a gyermek felé mutatott nyitottság a kötődések kialakulásával is járhat.

„*Oda még jobban szeretnek menni, mint a saját nagyszülőkhöz vagy az apjukhoz. Oda hamarabb mennék, meg, ha odamegyek, a kicsi az ott ragad mindig, az nem akar eljönni*” (40 éves férfi, pótapás típus).

Ezzel szemben, mintegy teljes ellentétként megjelenhet az elzárkózás is. Ez a fajta elhatárolódás kettős irányultságú is lehet, egyrészt irányulhat az új társ, másrészt az új társ által érkezett gyermekek felé is. Viszont még ha nem is ítélnék meg együttesen negatívan akár az új társat, akár gyermekét, összességében egy kiscsoportként kezelik őket, s így mind a két részt érintve döntenek a részcsalád el- vagy befogadásáról. Vagyis, az elzárkózást az újonnan bekapcsolódott családrész együttesen tapasztalhatja.

„*Az így konkrétan meg lett mondva, így szemtől szemben, hogy én senki vagyok a gyerekeimmel együtt és mi soha nem leszünk az ő családja. Ezt így szemtől szembe megmondta nekem...*” (47 éves nő, összetett/közös gyerekes összetett típus).

Ez a fajta nagyszülői attitűd viszont nem csupán a gyermekek életében jelenthet traumát, a felnőtt tagok számára is riasztó lehet. Tehát alapvetően a kapcsolattartásra nézve is destruktív következményekkel járhat:

„*Teljesen eltávolodott a párom is a szüleitől, meg őszintén én nem kívánatos személy lettem. Mindenért engem hibáztatnak*” (42 éves nő, pótapás típus).

Az új nagyszülőkkal – akár pozitívan, akár negatívan fogadják az új család kialakulását –

párhuzamosan fennmaradhatnak az eredeti, vér szerinti nagyszülői szerepkörök is, melyek szintén kiemelkedőek lehetnek a család életében. Mindezt a válás előtti, illetve az azt követő események, a pozitív kapcsolat határozhatja meg.

„*Szerencse, hogy az én anyukám, meg a gyerekek apukájának az anyukája egy pár percre lakik. Anyák napján fölvittem őket anyukámhoz, ilyen maszkos anyák napi köszöntésre, és akkor elvittem őket a másik nagyszülőhöz is. Ebből szerintem nincs probléma. Egyedül is tudnak nyilván mászkálni*” (38 éves nő, összetett/részidős típus).

Annak ellenére viszont, hogy az elvált felek és rokoni kapcsolatok számára ez a fajta szorosan fennmaradó kötelék pozitívként értelmezhető, a mozaikcsaládok életében nézeteltéréseket is generálhatnak azáltal, hogy az új társ a „múlthoz” tartozó személyeket igyekszik kizárni, új életet kezdeni.

„*Az apai nagyszülőkkal nagyon jó volt a kapcsolat, rájuk mindig számíthattam. Főleg olyan dolgokban, hogy a gyerekeknek mondjuk az egészségügyi ellátása, anyósom, a volt anyósom az egészségügyben dolgozott, tehát azonnal tudott ismerőst szerezni, ha a gyerekkel volt valami, tehát bármiben a 8 év alatt, amikor egyedül éltem, rájuk mindig számíthattam. És ez is változott, itt is húzta a határt (pár név), mert-hogy igazából azt várta el, hogy rá számítsak, és tényleg lehet rá számítani, tehát ez rendben van, de nekem meg ez így furcsa volt, hogy megszakadt egy ilyen kapcsolat*” (49 éves nő, összetett/részidős típus).

A nagyszülőkön túl a nagybácsik, nagynénik és unokatestvérek köre is átalakulhat mind a válás, mind az új család kialakulásának következményeként. A válaszdók arról számoltak be, hogy azokkal a családtagokkal, akikkel az új család kialakulása előtt is pozitív volt a kapcsolat, az sem az új társ, sem az új gyermekek bekapcsolódásával nem szűnt meg.

„*Abszolút tartják a kapcsolatot. A (volt férj név)-nek nagyon nagy családja van, heten vannak testvérek. Ott már a nagyszülők meghaltak, mert idősebbek voltak, de a testvérek nagyon tartják a kapcsolatot. És akkor a (gyermek név) is ebbe részt vesz, meg nagyon szereti az unokatestvéreit, meg az ottani családját*” (44 éves nő, pótapás típus).

Mindazok körében pedig, ahol a kezdeti kötelek sem volt gyakori, az új család által véglegessé is vált az eltávolodás.

„Van nekik nagybátyjuk, meg unokatesók, velük teljesen megszakadt a kapcsolat... de a lányok ezt abszolút nem igénylik, tehát korábban sem volt közöttük nagy kapcsolat” (38 éves nő, pótapás/részidős típus).

Kivételes esetenként pedig az új és a régi családszerkezetek teljes összemosódása is megtörténik. Ilyen például a többszöri válás és élettársi kapcsolat megszakítása után kialakított család egységek keveredése, melyben maga a gyermek is egyszerre három apához kötődik – egyrészt a vér szerinti édesapjához, másrészt a nevelőapjához, harmadrészt édesanyjának új társához. Minden apaszerepet betöltő férfihoz viszont további gyermekek kapcsolódhatnak, így őket a gyermek féltestvérként vagy mostohatestvérként kezelheti.

„...jó kapcsolatot ápol a vérszerinti édesapjával is. Ahonnan szintén van két kisgyermek. Így az ő testvérei. Én pedig lassan már két éve élek ebbe a párkapcsolatban, amibe élek. Azzal megfűszerezve, hogy (név) hozott a kapcsolatba úgy három gyermeket, hogy ők nem élnek velünk, de azért ugyanúgy, mint (gyermek név) szerves részeik a hétköznapijainknak” (46 éves nő, részidős típus).

Hogyan nevezzék?

A tipizálással párhuzamosan a megnevezésekben, vagyis a szülői címkézésekben is kifejezhető az új családtaghoz fűződő kapcsolat. Az eltérő családszerkezetekkel ellentétben viszont például pótapává akkor is válhat egy férfi, ha ő maga is vér szerinti gyermekét viszi az új kapcsolatba. Ezáltal családszerkezetük ugyan összetett, szerepeit tekintve viszont apai szerepkörét nem csupán gyermekével szemben kell gyakorolni, hanem az új családba bekapcsolódott gyermekkel is. Mielőtt kialakulna a „pót” kifejezés napi szintű használatának rutinja, leginkább kisgyermekkorban megjelenik a teljes értékű „apa” vagy „anya” címkézés, illetve ezzel párhuzamosan a különböző becézett alakok a gyermekek szemszögéből – mintegy jelezve, hogy két férfi vagy két nő tölti be életükben a szülői szerepköröket. Egyrészt így megjeleníti a biológiai szülőket az anya vagy apa megszólítással, másrészt pedig az anyu és apu becézett formáival utal az új, pótszülői státuszra.

„...a lányom találta ki, ...-et apunak hívja, mert apa az a vérszerinti apukája, és ő meg apu. És apukájának a felesége meg anyu, mert én meg anya vagyok” (38 éves nő, összetett/részidős típus).

Az alanyok válaszai alapján, minden esetben törekednek a mozaikcsaládban nevelkedett gyermekekben tudatosítani, hogy a biológiai és az épp aktuálisan nevelő funkciót betöltő fél nem ugyanaz a személy, s mindezt a megnevezésben is megjelenítik.

„...egyszer volt a kisfiamnál tavaly... vagy fél éve éltünk akkor együtt, amikor úgy megkérdezte, hogy szólíthatlak apának? És akkor néztünk ilyen mereven rá, és akkor mondta, hogy hát, figyelj, neked van apukád, tudod, őt kell úgy szólítani. Hogy maradjunk az eredeti megszólításnál. Úgy szépen... De utána még egy héttel megint megkérdezte. És akkor mondta ugyan ezt neki. Aztán utána nem kérdezte többet” (40 éves nő, pótapás/részidős típus).

Azok a gyermekek, akik ugyan a megnevezésben nem fejezték ki a kötődést, az új férfihez köthető apai funkciók elismerésével jelezhetik elfogadásukat. De felmerül a kérdés, hogy ténylegesen pótolnia kell-e az új társnak a vér szerinti szülőt (Bogár 2017)? Mint ahogyan az alábbi idézet is mutatja, erre a leginkább azokban az esetekben van lehetőség vagy éppen szükség, ahol a biológiai szülő nem tölti be szülői szerepét és feladatkörét, azaz elhatárolódik saját gyermekétől.

„A kisebbik lányom, ő nagyon rajong, neki tényleg egy kvázi apa pótló volt, a nagylányom azt mondta mindig, hogy neki még szerencséje volt, mert neki volt édesapja. A kisebbik lányom is, hiába otthon volt még az édesapja a válás előtt, már oly annyira el volt foglalta ön önmagával, hogy nagyon kevés ideje jutott a gyerekekre” (49 éves nő, részidős típus).

A megnevezések viszont nem csupán a gyermekek részéről jelenthetnek elköteleződést. A felnőtt válaszadókra használt kifejezések jellemezhetik kapcsolataik minőségét, szerepeket oszthatnak a háztartás tagjaira. Míg pl. a szülőkre kevésbé használatos a „nevelő” szülő kifejezés a mozaikcsaládokban, addig a gyermekekre vonatkozóan megjelenhet a „nevelt gyermek”.

„Van egy feleségem... van két nevelt lányom, meg egy nevelt fiam” (40 éves férfi, pótapás típus).

A szülői szerepek esetében viszont minden esetben meghatározó a gyermek életébe való bekapcsolódás időpontja, időszaka. Amennyiben az új tag a gyermek kiskorában lép be a családba, lehetősége van a gyermek életébe való mélyebb bevonódásra – más esetben viszont ennek az intenzív bekapcsolódásnak a lehetősége folyamatosan csökken. Így a kapcsolat inkább egyszerre felszínes és elfogadó:

„Megbeszélünk mindent, de effektíve már nem lehet olyan, mint aki gyerekkorától szülő. Azt, azt nem lehet...” (40 éves férfi, pótapás típus).

A vér szerinti szülő új társának elismerése viszont oly módon is lehetségessé válik, hogy – akár a gyermek idősebb korából eredeztethetően is – hiába csak a keresztnevéen szólítja, és nem pótvagy mostohaapának az új, de nem biológiai szülőt, ez ellenérzéseket sem kelt vele szemben.

„Hát le is kopogom, azt lehet mondani, mert én azt már sok helyen hallottam, hogy ezt vágják a fejéhez, hogy te nem vagy az apám. Na, ezt a kifejezést én még sose hallottam hála Istennek” (45 éves nő, pótapás típus).

A családi életbe bevonódás elismerését a belső viszonyokon túl a külvilág felé is reprezentálhatja a gyermek az új társra vonatkozatható kifejezésekkel, címekkel.

„...a külső körben, ha kérdezik, hogy akkor, hogy ő kicsoda... Hát, a mostoha apám. Vagy a pótapám... így megüti a fülem, hogy kifele másoknak ő így jelzi” (50 éves nő, összetett/közös gyerekes – összetett típus).

A megnevezésekben megfigyelhető átalakulások, az új szerepkörök definiálása és esetleges reprezentálása viszont nem csupán az új társ – ezáltal a pótapapa vagy pótananya szemszögéből – lehet releváns, hanem az új gyermekek vagy új családrészek bekapcsolódásával is. A korábban jelzett nagyszülői hálózatok szorosságát a gyerekek, akár egymás között is, hasonló címkézéssel fejezhetik ki, pl. a pótmama kifejezéssel.

„...a kisebbik lányom, ő mostanában szokta mondani a fiamnak, hogy akkor a pótmamám jönni fog, meg minden. Mert elég jól... tehát elbeszélget vele is ugyan úgy, meg kérdezi, érdeklődik, hogy hogy áll a tanulás, mi újság, meg minden” (50 éves nő, összetett/közös gyerekes – összetett típus).

Ezáltal maga a kötődés így is megmutatkozhat, és kialakulásához jelentős mértékben hozzájárulhatnak az olyan nagyszülői pozitív attitűdök, mint a gyermek élete iránti érdeklődés, odafigyelés, az új családi hálózatban történő teljes értékű elismerése.

Összegzés

A mozaikcsaládok vizsgálata, mint ahogyan a tipizálás sokszínűsége is jelzi, számos módszert és megközelítésmódot foglalhat magában. A tanulmányban bemutatott 29 interjú alapján viszont összességében abban az esetben tekinthető optimálisnak egy mozaikcsalád működése, ha a családi funkciókat és az azokhoz társított belső jellemzőket együttesen képes betölteni az új társ.

„...megmondom őszintén, teljesen úgy működünk, mint egy jól felállt család, akik, hát, ha kis túlzással, azt mondom, hogy mintha mindig is együtt éltünk volna” (45 éves nő, pótapás/részidős típus).

A mozaikcsaládokban, akárcsak a nukleáris típusú családokban, minden esetben a család két fő pillére, az apa és az anya szerepe válik meghatározóvá. Mindez tehát a nem tipikusan konvencionális családokban is lényeges.

„...azt gondolom, hogy kell az apa és az anya szerep. Nem egészséges az, hogy ha anya önmagában anya és apa. Én azt látom, hogy kellene a szerepek, kell, hogy új ember jöjjön, vagy, hogy kell, hogy teljes legyen a család. És, hogy ha ezt meg lehet minimális konfliktussal oldani, ami egyébként velezárója lenne az eredeti apa-anya-gyerekek felállításnak is, akkor én azt gondolom, hogy legyen. Tehát még mindig jobb ez így, mint, hogy egy anya nevel, vagy egy apa nevel magában gyerekeket” (45 éves nő, pótapás/részidős típus).

Megállapítható tehát: annak ellenére, hogy a szakirodalomban azonosított hármas illetve ötös családtypológiát használtam kiindulásként, számos kombinált formát is azonosítani tudtam. Mindez viszont a mozaikcsaládban élés színes és egyben összetett, egyetlen séma leírásával nem bemutatatható jellegzetességét erősíti. Hiszen annak ellenére, hogy a tisztán pótapás és pótanás mozaikcsalád-típusok is azonosíthatók voltak a kutatásunkban, speciális típusként bemutattuk a részidős és a közös gyermek kombinációkat is.

Felhasznált szakirodalom

- Andorka Rudolf 2006 *Bevezetés a szociológiába*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Bogár Zsuzsa 2017 *Mozaik a családom. Kérdések, történetek, megoldások*. Mozaikcsalád Alapítvány, Budapest.
- Eisingerné Balassa Boglárka 2012 *Édesem vagy mostohák? Vásárlási döntések a mozaikcsaládokban*. Doktori értekezés-tervezet, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr.
- Fischer Eszter 2005 *Modern mostohák. A páromnak gyereke van*. Saxum Kiadó, Budapest.
- Glaschke, Stefanie 2013 *A patchwork család. Segítség a békés együttéléshez*. Saxum Kiadó, Budapest.
- Harcsa István – Monostori Judit 2020 A mozaikcsaládok. *Socio.hu*, 2:1-26. Letöltés: 2021.03.03. http://real-j.mtak.hu/14300/7/36szam2020_2.pdf
- Harcsa István 2014 A családformák változásának trendjei és azok értelmezése – a pluralizáció színe és fonákja. *Kapocs, /XIII./ 4: (63):2-13*. Letöltés: 2021.03.03. <https://www.haromkiralyfi.hu/upload/files/harcsa---a-csaladformak-valtozasanak-trendjei-es-azok-ertelmezese.pdf>
- Kapitány Balázs 2015 szerk. *Demográfiai Fogalomtár*. KSH Népeségtudományi Kutatóintézet, Budapest. Letöltés: 2021.03.03. <http://demografia.hu/hu/letoltes/fogalomtar/pdf/csalad.pdf>
- Krähenbühl, Verena et al 2007 *Mozaikcsaládok. Szerkezet, fejlődés, kezelés*. Animula Kiadó, Budapest.
- Latta, Nigel 2013 *Az én gyereke, a te gyereked, a mi gyerekünk. Túlélőkalauz mozaikcsaládoknak*. Lettero Kiadó, Budapest.
- Mirnic Zsuzsanna – Terék Zoltán 2019 A mozaikcsaláddal való elégedettséget meghatározó tényezők. *Psychologia Hungarica Caroliensis* /7/ 3:40-56. Letöltés: 2021.03.03. https://btk.kre.hu/images/PsyHu_2019-3_03.pdf
- Nyics Lili Dorina 2020 Mozaik a családom – Recenzió Bogár Zsuzsa „Mozaik a családom – Kérdések, történetek, megoldások” című könyvéről. *Különleges Bánásmód*, 6. (2.):135-139. Letöltés: 2021.03.03. <https://ojs.lib.unideb.hu/kulonlegesbanasmod/article/view/7602/6965>
- R. Fedor Anita, Dr. – Huszti Éva, Dr. 2016 szerk. *Kutatásmódszertani kézikönyv*. Debreceni Egyetem Egészségügyi Kar, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Satir, Virginia 1999 *A család együttélésének művészete. Új családműhely*. Coincendencia Kft, Budapest.
- Somlai Péter 2013 *Család 2.0, Együttélési formák a polgári családtól a jelenkorig*. Napvilág Kiadó, Budapest.
- Spéder Zsolt 2014 A folyamatosan átalakuló család az ezredforduló Magyarországon. *Vigilia* /7./ 5:332-342. Letöltés 2021.08.03. https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_2014_05_facsimile.pdf#page=14
- Vaskovics László 2002 A család fejlődése Európában. *Educatio, Család*, 3:349-364. Letöltés dátuma: 2021. március 3. <http://epa.oszk.hu/01500/01551/00021/pdf/110.pdf>
- Vörös Csabáné – Kovács Marcell 2013 A változó család a népszámlálási adatok tükrében. *Statistikai Szemle*, /91./ 12:1214-1227. Letöltés: 2021.03.03. https://www.ksh.hu/statszemle_archive/2013/2013_12/2013_12_1213.pdf